

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1998 metai

Vilnius 1999

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1998

VILNIUS 1999

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1998

VILNIUS 1999

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija

**Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA**

**Redakcinės komisijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius**

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342
ISBN 9986-34-038-1

VILIJÀ GERULAITIENĖ

MATO PRETORIJAUS RANKRAŠČIO *PRŪSIJOS ĮDOMYBĖS, ARBA PRŪSIJOS REGYKLA* PUBLIKACIJOS ARCHEOGRAFINIAI PRINCIPAI

Mato Pretorijaus (Matthäus Prätorius; apie 1635–1704 ar 1707) rankraščio *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla (Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne)* rengiama septynių tomų publikacija yra bene pirmasis bandymas Lietuvoje paskelbti transkribuotą didesnės apimties istorijos šaltinį vokiečių kalba. Šio veikalo, taip ir likusio neišspausdinto Pretorijaus gyvenimo metais, publikacija perkels jį į kitą egzistencijos plotmę, kurioje rankraštis, įgavęs kitą apibrėžtį, pradės naują savo gyvavimo etapą.

Senosios lietuvių raštijos paminklus Lietuvoje rengia ir publikuoja Lietuvių kalbos institutas, palaipsniui kristalizuojasi lietuviškų rankraščių bei senųjų spausdintų tekstų rengimo spaudai principai. Lietuvos istorijos institute jau antrą dešimtmetį nuosekliai ir intensyviai dirbama rengiant LDK kanceliarine rytų slavų, lotynų bei lenkų kalbomis parašytą *Lietuvos Metriką* bei kitus mažesnės apimties dokumentus.

Istorinių šaltinių vokiečių kalba rengimas spaudai Lietuvoje dar neturi tradicijų, todėl suprantama, kad publikuodami Pretorijaus rankraštį sekame per ilgus metus Vokietijoje nusistovėjusia istorinių šaltinių publikavimo metodika.

Vokietijos istorinių šaltinių publikavimo principų kūrimo chronologija

Vokiečių kalbos, kaip ir kitų kalbų, rašyba iki pat XIX a. pabaigos buvo gana eklektiška. Tik 1901 m., remiantis Konrado Dudenio 1880-aisiais išleistu *Vokiečių kalbos rašybos žodynu*, buvo įvesta vienoda vokiečių kalbos rašyba. Skyrybos taisyklės pirmąsyk randame 1915 m. *Dudenio* leidime. Rašyba, gyvosios kintančios kalbos liudytoja, per pastarąjį šimtmetį patyrė tokią evoliuciją, kad, nors ir nuolat tikslinama, ji jau atsidūrė ties perversmo slenksčiu. 1994 m. Vienoje įvykusi konferencija vokiečių kalbos rašybos klausimams spręsti numatė nemažą esminių pakeitimų, kurių nuo 2005 m. bus privalu laikytis visiems.

Lygia greta su bundančiu poreikiu norminti rašybą XIX a. imta svarstyti, ar leistina redaguoti, taisyti ir keisti, vienu žodžiu – norminti senuosius istorijos šaltinius, rengiant jų publikacijas. 1826 metais pradėto leisti daugiatomio šaltinių rinkinio *Monumenta Germaniae Historica*¹ rengėjai nuo pat pradžių laikėsi principo, jog būtina užtikrinti publikuojamo teksto patikimumą. Senųjų dokumentų rengėjai jau anuomet suprato, kad net ir per neatidumą raštininkų padarytos klaidos gali tapti pagrindu tolesniems dokumentų tyrimams ir neturi būti ištaisomos be jokių komentarų, mat nustatant dokumentų klastotes būtent tokios klaidos gali įgyti ypatingą vertę². Maxas Töppenas, vienas iš 1861 metais pradėto leisti Prūsijos istorijos šaltinių rinkinio *Scriptores rerum Prussicarum* rengėjų, labai tiksliai nusakė šaltinių rašybos savitumo išlaikymo svarbą: „<...> net ir nežymus senosios rašybos pakeitimas atimtų iš skaitytojo teisingos išvalgos raktą; pasenusios formos, apvilktos naujais apdarais, yra sunkiau suvokiamos, negu dėvinčios joms būdingą rūbą, ir dažnai išprovokuoja klaidingą interpretavimą“³.

Jau nuo XIX a. pabaigos Vokietijoje imta formuluoti istorinių šaltinių publikavimo principus.

1894 metais Leipgige vykusiame antrajame istorikų suvažiavime prof. Felixas Stieve iš Miuncheno perskaitė pranešimą apie „Principus, kurių derėtų laikytis leidžiant naujųjų laikų istorijos dokumentus“ (Grundsätze, die man bei der Herausgabe von Aktenstücken zur neueren Geschichte zu befolgen habe). Jis pateikė 14 tezių, apibrėžiančių teksto rengimo principus. Tačiau šis klausimas liko neišspręstas ir buvo perkeltas į kitą kongresą. Istorikų suvažiavimui, vykusiame po metų Frankfurte prie Maino, profesorius Stieve (koreferentas – prof. Heinrichas Ulmannas iš Greifswaldo) pristatė gerokai papildytus naujus principus. Tai buvo septyni pagrindiniai punktai ir 30 tezių. Pasiūlymams buvo pritarta ir nuspręsta juos išspausdinti. Kadangi prof. Stieve netrukus mirė, šis pirmasis mėginimas suvienodinti leidybą greitai buvo užmirštas. Atskiri leidybos institutai turėjo savas tradicijas arba ir nurodymus, taigi tekstų rengimas nepaprastai įvairavo, vartojant ženklus pasitaikydavo savivalės net vieno ir to paties leidybos instituto leidiniuose. 1925 metais buvo įkurta Brandenburgo provincijos ir Berlyno istorikų komisija. Ji pradėjo leisti Brandenburgo istorijos šaltinius. Vienodinti jų leidybą ėmėsi Johannesas Schultze. 1929 m. Marburgo konferencijoje jis pristatė pirmąjį savo nuostatų projektą, buvo sudaryta komisija jo siūlymams patikrinti bei išplėsti, o 1930 m. Halės konferencija, išklausiusi bendro darbo rezultatus, pritarė projektui ir nutarė jį paskelbti, tačiau nedidelis

¹ *Monumenta Germaniae Historica*, hrsg. von G. H. Pertz u. a. Folio. Scriptorcs, Bd. I–XXX, T. I, Leges, Bd. I–V, Diplomata, Bd. I, Hannover, 1826–1896.

² Vorrede, *Monumenta Germaniae Historica*, Die Urkunden der Karolinger, Bd. 1, Hannover, 1906, p. XI.

³ *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit*, hrsg. von Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Leipzig, 1870, Bd. 4, p. 75.

tiražas poreikių nepatenkino, o karas privertė atidėti darbo įgyvendinimą ateičiai: tik 1951 m. iš Miuncheno pasigirsta ketinimas iš naujo leisti Schultze's nuostatus. 1959 m. Osnabriuke sudaryta komisija, turėjusi patikrinti atskirus punktus, susirinko Marburge 1962 metais. Šios komisijos darbo rezultatas – istorinių šaltinių publikavimo nuostatai⁴, tapę svaria atspara leidžiant istorinius šaltinius. Tačiau netrukus paaikškėjo, kad nuostatai ne tokie vienareikšmiai, kaip to pageidautų leidėjai. Istorikų konferencijose Rėgensburge 1972 m. ir Braunšveige 1974 m. buvo prašnekta apie tai, kad naujųjų laikų vokiškų šaltinių leidybai reikėtų parengti naujas rekomendacijas perimant visa tinkama iš Schultze's *Nurodymų*. 1976 m. buvo sudaryta darbo grupė iš neuniversitetinių istorijos tyrimo įstaigų. Keletą metų trukusių diskusijų metu buvo sukurta programa, apibūdinama kaip rekomendacijos⁵, kurios turėjo šiek tiek suvienodinti senųjų tekstų leidybą, tačiau leidėjui buvo palikta teisė spęsti, kokį leidybos metodą pasirinkti. Buvo atsižvelgta ir į filologų, gerokai kritikavusių Schultze's nurodymus⁶, pasiūlymus, kurie teigė, kad publikacijos turėtų pasitarnauti ne vien istorikams. Nekeldama sau uždavinio pateikti visų teorinių filologų ir istorikų diskusijų apžvalgą, sutelksiu dėmesį į jų rezultatą, lemiantį istorinių šaltinių – o tokiu laikome Mato Pretorijaus *Prūsijos įdomybes* – rengimo spaudai principus.

Istorinių šaltinių publikavimo tikslai ir metodai

Iki šiol nemažai diskutuojama dėl istorinių šaltinių publikavimo metodų. Viena visiškai aišku: istorinio šaltinio paskelbimas nėra savitikslis dalykas. Tekstas turėtų būti parengtas taip, kad juo galėtų naudotis įvairių mokslo sričių tyrėjai: istorikai, etnologai, istoriografai, kalbos istorikai, knygotyrininkai bei kiti specialistai ir nagrinėti jį kaip plačiai suvoktos kultūros istorijos liudytoją. Neatsitiktinai Wolfgangas Kayseris, vienas žymiausių interpretacinės mokyklos atstovų, literatūrologijos veikalą *Das sprachliche Kunstwerk* (Kalbos meno kūrinys)⁷ pradeda nuo „Filologinių prielaidų“ aptarimo teigdamas: „Kad ir kaip reikėtų tyrinėti tekstą, – pirmoji tyrinėjimų prielaida: pats tekstas turėtų būti laikomas patikimu“⁸.

⁴ Johannes Schultze, Richtlinien für die äußere Textgestaltung bei Herausgabe von Quellen zur neueren deutschen Geschichte, *Richtlinien für die Edition Landesgeschichtlicher Quellen*, hrsg. von Walter Heinemeyer, Marburg-Köln, 1978, p. 25–36.

⁵ Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Text, *Jahrbuch der historischen Forschung*, Stuttgart, 1981, p. 85–95.

⁶ Oskar Reichmann, Zur Edition frühneuhochdeutscher Texte. Sprachgeschichtliche Perspektiven, *Zeitschrift für deutsche Philologie*, Band 97, Hd. 3, Berlin, 1978, p. 344ff. ir kt.

⁷ Wolfgang Kayser, *Das sprachliche Kunstwerk*, 20. Aufl. (1. Aufl. 1948), Tübingen und Basel, 1992.

⁸ Ten pat, p. 27.

Leidybinės veiklos pagrindą visuomet sudaro teksto kritika. Teksto rengėjai – ar tai būtų ikispaustuviųjų laikų raštininkai bei perrašinėtojai, neabejotinai įnešdavę savų korektūrų, ar senųjų laikų spaustuvių raidžių rinkėjai, ar dabartinių laikų redaktoriai – sudaro vieną grandį teksto kelio į visuomenę grandinėje *autorius – leidėjas – skaitytojas*. Taigi tekstas, kurį publikacijai parengia leidėjas pagal rankraštį, visuomet yra iš dalies ir leidėjo interpretacija. Tiesa, teksto apdorojimo uždavinys yra kuo tiksliau perteikti autoriaus ketinimą, išryškinti autoriaus sumanytą teksto struktūrą, kalbos formą bei turinį.

Suprantama, kad leidėjams tenka patikrinti, ar tekstas teisingas, ar jame nėra prieštaravimų, rašybos klaidų. Gali būti, kad kai kurias klaidas reikia pašalinti: „Leidėjui nedera vergiškai sekti savo leidžiamo teksto pagrindu, kadangi tikėtina, kad dar rengiant pirmąjį spausdintą tekstą pagal autoriaus rankraštį tekstas buvo iškraipytas, o tokie teksto iškraipymai anaip tol neapsiriboja paprasčiausiomis lengvai įžvelgiamomis spaudos klaidomis, kaip pavyzdžiui, sukeistos raidės, žodį paverčiančios beprasmiu“⁹. Deja, visuomet išlieka pavojus suklysti – ypač jei autorius savo valios nebegali pareikšti, ir leidėjui lieka tik spėlioti, ką būtent autorius turėjo galvoje. Todėl vienas svarbiausių reikalavimų rengiant senųjų tekstų publikacijas ir turint dvi išeities pozicijas – kuo tiksliau perteikti autoriaus intenciją ir išlaikyti teksto geografinio, istorinio, socialinio bei kt. pobūdžio savitumus – teksto pagrinde nieko negalima keisti ar taisyti apie tai neinformuojant: kiekvienas įsikūsimas į tekstą privalo būti užfiksuotas ir nurodytas skaitytojui. Būtina nurodyti neįskaitomas ar spėtinai perskaitytas raides, papildomai įrašytas, išbrauktas arba ištrintus žodžius, jų dalis, išskleistas santraukas, galimas autoriaus klaidas, teisingą variantą pateikti komentaruose.

Turimą *Prūsijos įdomybių, arba Prūsijos regyklos* XVIII a. nuorašą (toliau – MSB) galima būtų vadinti nesektinu pavyzdžiu rengiant mokslines istorinių šaltinių publikacijas. Nors perrašinėtojas teksto turinį perteikė itin tiksliai, vis dėlto istorinį šaltinį per daug modifikavo ir pertvarkė: ne tik neišlaikė rašybos savitumų, bet kai kur net pakeitė retesnes tarmes jam priimtinesniais ar naujesniais žodžiais. Tokiu būdu šis rankraštis suteikia nemažai informacijos apie jį užrašiusį asmenį, o duomenys apie autorių, juolab kad niekur nenurodoma, kas ir kur pakeista (perrašinėtojo supratimu – patobulinta), tampa nepatikimi¹⁰.

Šaltinio publikavimo metodų pasirinkimą ir nustatymą lemia paties jo teksto ypatumai: ar tai rankraštis, ar spausdintas tekstas; jei tai rankraštinis tekstas – ar jis užrašytas paties autoriaus ir ar tai švarraštis, ar juodraštis, ar perrašytas kito asmens ir ar tuomet tai nuorašas iš juodraščio ar švarraščio; ar nuorašas autorizuotas,

⁹ Rolf T a r o t, Probleme der Edition von Texten des 16. und 17. Jahrhunderts, *Texte und Varianten*, München, 1971, p. 377.

¹⁰ Šio nuorašo skirtumai nuo perrašyto teksto pagrindo trumpai aptariami toliau.

t. y. ar autorius po perrašymo tekstą dar skaitė ir koregavo. Kai egzistuoja kelios šaltinio versijos, būtina nuspręsti, kuri iš jų taps publikacijos pagrindu. Išsami visų turimų variantų analizė leidžia nustatyti, kuriame iš jų labiausiai išryškėja autoriaus sumanymas.

„Prūsijos įdomybių, arba Prūsijos regyklos“ rankraščiai

Pretorijus savo veikalą *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* suskirstė į 18 dalių, ir jas pavadino knygomis (*Das erste Buch, Das zweite Buch* ir t. t.). Kiekviena jų nagrinėja vieną ar kelias Prūsijos bei senovės prūsų istorijos, tikėjimo, valstybės ir bažnyčios temas. Visoms knygoms anotuoti Pretorijus parašė išplėstinį turinį, kurį vokiškai vadina *Anzeiger*, lotyniškai – *Syllabus*. Lietuviškai šį turinį vadiname visų knygų santrauka. Joje surašyti ir trumpai nusakyti visų aštuoniolikos knygų skyriai ir poskyriai.

Dabar yra žinomi trys Pretorijaus veikalo *Prūsijos įdomybės* rankraščiai, kurių du – nepilni.

Analizuojamus rankraščius vadiname *manuscriptum A, manuscriptum B* ir *manuscriptum C*. Toliau tekste jie žymimi santrumpomis MSA, MSB ir MSC. Rankraščių pavadinimai yra sąlyginiai, susiklostę darbo metu. Nustatyta, kad chronologiškai pirmasis yra MSC, antrasis – MSA, trečiasis MSB.

Rankraščius trumpai apibūdinsime.

Pirmasis Pretorijaus veikalo rankraštis, kurį vadiname MSC¹¹, – tai dalis išlikusio darbinio X–XVII knygų rankraščio. Jis yra nevienalytis: X–XVI jo knygos veikiausiai yra raštininko perrašytos iš Pretorijaus rankraščio, o XVII knyga, kaip galima spėti, – rašyta paties Pretorijaus. Teigti, jog MSC yra darbinis rankraštis, remiantis dr. Ingės Lukšaitės atlikta analize¹², leidžia šie jo savitumai: rankraštis nėra išbaigtas, daug braukymų, lotyniškų posakių vertimams ar bibliografijai įrašyti paliktų tuščių tarpų. Gali būti, kad Pretorijus, tikėdamasis *Prūsijos įdomybes* išspausdinti, iš jo perrašydino rankraštinį švarraštį MSA.

Antrasis iš žinomų šio veikalo rankraščių variantų (jį vadiname MSA¹³) paties Pretorijaus rūpesčiu ir jam pačiam prižiūrint spaudai perrašydintas egzempliorius.

¹¹ Rankraštis saugomas Gdanske, Lenkijos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje, signatūra MSC Uph. q. 59. Rankraštį, kuris buvo paskelbtas dingusiu, rado I. Lukšaitė.

¹² M. Pretorijaus *Prūsijos įdomybių, arba Prūsijos regyklų* publikacijos 1 t. (1999), įvadiniamc straipsnyje „Matas Pretorijus – Prūsijos kultūros istorikas“ (p. 9–83) I. Lukšaitė smulkiai nagrinėja *Prūsijos įdomybių* rankraščių istoriją, juos apibūdina ir sulygina.

¹³ Rankraštis saugomas Lietuvoje, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus Muziejaus fonde, signatūra MM 1365.

Šį rankraštį Pretorijus perdavė Prūsijos karalystės rezidentui Dancige Adamui Robachui vildamasis, kad šis parems veikalo publikaciją. Yra žinoma, kad šio rankraščio dar iki Antrojo pasaulinio karo buvo du tomai, tačiau antrojo likimas nežinomas, o pirmasis, išlikęs, apima veikalo visų knygų Santrauką (*Syllabus*) ir I–VII knygas. Rankraštis perrašytas dviejų sekretorių ar samdytų perrašinėtojų; antrojo rašysena sutampa su MSC raštininko rašysena. Yra ir kito asmens ranka darytų taisyimų, įterptų žodžių, sakinių ar net teksto dalių. Šių taisyimų turinio, taisyimų pobūdžio ir rašysenos (ji sutampa su MSC X–XVI raštininko užrašytose knygose darytų taisyimų bei papildymų – veikiausiai autoriaus korektūrų – rašysena ir rašysena, kuria parašyta MSC XVII knyga) analizė leidžia daryti prielaidą, jog tai paties Pretorijaus raštas.

Trečiasis rankraštis, kurį vadiname MSB¹⁴, – gana tiksli 1780 m. Karaliaučiuje daryta MSA rankraščio, atvežto iš Berlyno perrašyti, kopija. Joje išlikęs visas Pretorijaus veikalas: MSB apima visų knygų santrauką bei I–XVIII knygas. Be negausių paties kopijuotojo darytų taisyimų ir papildymų, esama įrašų ir kita ranka, greičiausiai kopijos užsakovo.

Perrašinėtojas rankraštį kopijavo ne mechaniškai, bet darė kai kurių pakeitimų, kuriuos sąlygojo jo asmenybė, veikiama perrašinėtojo kilmės vietos, laiko bei išsilavinimo¹⁵. Prie tokių pakeitimų priskirtina: rašyba; pasirenkamas kitas žodžio leksinis variantas bei tarnybių keitimas neutraliais leksiniais variantais; skyryba, klaidų ar neatitikimų atitaisymas.

Rašyba nutolsta nuo nuorašo pagrindo (MSA), – tai itin svarbu kalbant apie tikrinius žodžius: MSA *Preussen* MSB rašoma *Preußen*, MSA *Liettawen* – MSB *Litthauen*, MSA *Szakunen* – MSB *Szakahnen*, MSA *Pohlen* – MSB *Pollen*, MSA *Krantz* – MSB *Crantz*, MSA *Hirschhals* – MSB *Hirtzhals*, MSA *Hennenberg* – MSB *Henneberger*¹⁶ ir t. t. Rašyboje išryškėja ir XVIII a. perrašinėtojo laikotarpiui įprasta prancūzų kalbos tradicija kai kurių žodžių rašyboje: antai žodžiams *Republic*, *Bibliothek* MSB perrašinėtojas suteikė prancūzišką formą *republique*, *Bibliotheque* ir panašiai.

Kai kuriems žodžiams perrašinėtojas pasirinko kitą žodį: *erlangt* pakeista į *erhält*, *gewilligt* – *bewilligt*, *Jungfern* – *Jungfrauen* ir t. t. Deja, beveik nelikę MSA rankraščiui būdingų kalbos ypatumų: vietoj *Pauer*, *Püsche*, *Duppel-Spiel*, *geschicht*, *Getreidig*, *Meinigung*, *Münche*, *verloffen*, *worumb* ir pan. MSB randame *Bauer*, *Büsche*, *Doppel Spiel*, *geschiehet*, *Getreyde*, *Meinung*, *Mönche*, *verlauffen*, *warum*.

¹⁴ Rankraštis saugomas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje, Povilo Parklio fonde, signatūra f. 129, N 1338 / 1–2.

¹⁵ Apie keturis veiksnius, darančius įtaką rašančiojo asmenybei, kuriamajame rankraštyje paliekančiai ženkliai savo laiko, gyvenamosios vietovės, socialinės aplinkos ir situacijos pėdsakų, kalba ir Oskaras R c i c h m a n n a s – *Zur Edition frühneuhochdeutscher Texte...*, p. 347–349.

¹⁶ Čia lyginami konkretūs kurios nors rankraščio vietos atitikmenys.

MSB perrašinėtojas stengėsi susisteminti ir nenuoseklią MSA skyrybą, taigi MSB skyryba neatitinka MSA sužymėtosios.

Marginalijas ir taisymus MSB raštininkas nuosekliai įrašė į tekstą. Pastebėjęs loginių ar turinio neatitikimų MSB raštininkas juos taisė. Antai MSA esama atvejų, kai visų 18 *Prūsijos įdomybių* knygų santraukoje anotuotų skyrių skirsnių skaičius, turinys ar jų seka neatitinka vėliau knygose pateiktų skirsnių skaičiaus, turinio ar sekos, o MSB kai kurias tokias vietas randame patikslintas.

„Prūsijos įdomybių“ publikacijos pagrindas

Visų *Prūsijos įdomybių* knygų Santraukos bei I–VII knygų publikacijos pagrindu pasirinktas XVII a. rankraštis MSA, kadangi jame ryškiausiai pasireiškia paties autoriaus, Pretorijaus, valia bei asmenybė. Pirmajame publikacijos tome defektuotoms MSA rankraščių dalims užpildyti (nuplėštas ir dingęs 52 lapas, apgadintas MSA tekstas lapų pakraščiuose) pasinaudota MSB, išlaikant jam būdingą rašybą. Archeografiniuose komentaruose pateikiami MSB skirtumai nuo MSA, išskyrus rašybos skirtumus, kurie apibendrintai aptariami leidinio pradžioje. Šiuo metu MSA turima tik dalis, todėl jeigu dingęs antrasis MSA rankraščio tomas dar nebus surastas, kai spaudai bus pradėtos rengti aštunta ir tolesnės *Prūsijos įdomybių* knygos spaudai, publikacijos pagrindu reikės pasirinkti optimaliausią iš dabar turimų tų teksto dalių variantų MSB bei MSC. Kadangi tolesniųjų *Prūsijos įdomybių* knygų skyriai apie prūsų kalbą, Prūsijos pinigus ir kt., publikuoti dar XVIII a. pradžioje, netrukus po Pretorijaus mirties (tik vienas tekstas publikuotas XIX a. pr.)¹⁷, galėjo būti rengiami iš autorizuoto dingusiojo MSA rankraščio dalies, tai, atlikus išsamią šių publikuotų rankraščio dalių analizę ir palyginus juos su atitinkamomis turimų MSB bei MSC rankraščių vietomis, gali būti nutarta, jog prasminga nurodyti ir į šių senųjų publikacijų skirtumus nuo publikacijos pagrindu pasirinkto rankraščio teksto varianto.

¹⁷ M. Matthaecus Praetorius, *Historische Nachricht von der alten Preussischen Sprache, Acta Borussica ecclesiastica, civilia, literaria...*, Bd. 2, Königsberg–Leipzig, 1731, p. 55–85; M. Matthaecus Praetorius, *Von den verschiedenen Mundarten*, ten pat, p. 534–654; M. Matthaecus Praetorius, *Bericht von der Ausrede und Schrift der alten preussischen Sprache*, ten pat, p. 780–791; M. Matthaecus Praetorius, *Beweis, dass die jetzige preussische Sprache der Wurtzel nach sey die alte gotthische Sprache*, ten pat, p. 883–902; M. Matthaci Praetorii *Bericht von der Müntze in Preussen ex MSCto, Erleutertes Preussen*, Königsberg, 1725, Bd. 3, p. 243–284; Johann Severin Vater, *Die Sprache der alten Preussen*, Bcylagen II, Matthaci Praetorii handschriftlicher Preussischer Schaubühne, nämlich aus dem XVI. Buche von der alten preussischen Sprache, cap. 2, § 6–9, Wiesbaden, 1966 (Neudruck der Ausgabe von 1821), p. 150–168.

Kokių principų laikytasi rengiant spaudai „Prūsijos įdomybių“ rankraštį

Tradiciniu požiūriu „nesuredaguotas“ istorinio šaltinio tekstas nepalyginamai pranašesnis už išdailintą ir skaitytojui skaitymą palengvinantį variantą, kurio jokiū būdu negalėtume pavadinti mokslinė šaltinio publikacija. Pritardami Hansui Zelleriui, kuris teigia, jog „mes geriau sutiksime su autorizuotu, istoriniu ir tuo pačiu galbūt santykinai „blogesniu“ tekstu, bet neprarasime istorinio pagrindo „gamindami geriausią tekstą“¹⁸, siekėme kuo tiksliau perteikti rankraščio, imamo pagrindu, tekstą ir niekur jo savavališkai nekeitėme, tačiau kritiniame aparate nurodėme rankraščio arba veikalo turinio bei kalbos savitumus, galimas rašybos ar teksto klaidas ir kt.

Kadangi *Prūsijos įdomybių* rankraščių faksimilės neskelbiamos, būdingesni turimų rankraščių puslapiai pateikiami iliustracijose. Pieštinės MSA rankraščio iliustracijos, taip pat tos, kurios originale neišliko, tačiau yra žinomos iš *Prūsijos įdomybių* ištraukų ankstesnių publikacijų, įkomponuojamos tose vietose, kuriose turi būti pagal turinį.

Skelbiamame tekste laužtiniuose skliaustuose su dviem įstrižais brūkšneliais priekyje pateikiama publikacijos pagrindu pasirinkto rankraščio archyvinė lapų numeracija. Eilutės pabaigą žymi vienas įstrižas brūkšnelis.

Rankraščių tekstai rašyti dviem raštais: neogotikiniu (vokiškas tekstas bei suvokietintų, rašančiojo nuomone, nevokiškų žodžių modifikuotos galūnės) ir antikvos (nevokiškos kilmės žodžiai ar teksto dalys). Šių dviejų raštų vartojimą nulėmė vienos ar kitos kalbos rašto tradicija, taigi ir publikacijoje neogotikinis raštas kaip nors specialiai neišskiriamas. Žodžiai, kuriuos Pretorijus aptaria kaip objektą, pvz., nagrinėdamas jų kilmę, pateikiami kursyvu: „Das Wort *Preussen* kombt her von *Pruntu*“. Tekste minimų veikalų pavadinimai, kurie rankraštyje arba niekaip neišskirti, arba kartais pabraukti, publikacijoje spausdinami kursyvu. Kiti vienu ar dviem brūkšniais rankraštyje pabraukti žodžiai publikacijoje specialiai neišskiriami, kadangi nenustatytas koks nors tokių pabraukimų semantinis tikslingumas ir nuoseklumas. Citatos ir tiesioginė kalba publikacijoje rašoma kabutėse, nors rankraščiuose citatos ne visada taip pateikiamos.

Teksto rengėjų daryti teksto papildymai rašomi laužtiniuose skliaustuose: tai MSA rankraščio lakunos, išskleistos santrumpos, papildyta numanoma kuri nors sakinio dalis, jei sakinio prasmė gali būti neaiški. Specialieji ženklai, žymintys svorio matus (pvz., *Pfund*), piniginius vienetus (pvz., *Gulden*) bei *et cetera*, pateikiami nesusklausti. Dažnai vartojamos suspensijos išskleidžiamos laužtiniuose skliaustuose pirmą kartą ir archeografiniame komentare nurodoma, kad toliau tokios santrumpos paliekamos kaip originale. Tokie paties Pretorijaus trumpinimai (*D.* – *Doktor*, *M.* – *Magister*, *i. e.* – *id est* ir pan.) aiškinami ir bendrajame knygos trumpinimų sąrašė.

¹⁸ Hans Zeller, *Befund und Deutung, Texte und Varianten*, p. 73.

Lygiagrečiai su vokiško originalaus *Prūsijos įdomybių* teksto publikacija skelbiama ir lietuviškasis jo vertimas. Vokiškųjų rekomendacijų 3.1. punkte siūloma rengėjų komentarus skirstyti į archeografinius (*textkritischer Apparat*) bei kalbos ir dalykinius (*Sprach- und Sachkommentar*). Pritaikant vokiškąją rekomendaciją prie teksto publikacijos dviem kalbomis teko ją pakeisti. Kad publikacija nebūtų perkrauta įvairiopu skirstymu į komentarus bei nuorodomis į juos (be dalykinių ir archeografinių, dar yra ir bibliografiniai komentarai), teksto kalbos ypatumai aiškinami archeografiniuose komentaruose, kadangi kalbinio pobūdžio komentarai, kaip ir archeografiniai, apsiriboja tik vokiškojo teksto analize.

Vokiškųjų rekomendacijų 5.3. punktas leidžia grafemas *u / v(w)* norminti pagal jų fonetinę vertę. To laikytasi. Tačiau publikacijoje siekta išlaikyti įvairiopą etnonimų (ypač baltiškųjų) bei asmenvardžių rašybą, todėl juose šių grafemų rašyba nenorminama ir paliekama kaip originale, pvz., *Liettawen, Liettauen; Sudawen, Sudauen; Michelaw, Michelow, Michelau; Grunaw, Grunau*.

Kadangi MSA marginalijos atsirado arba raštininkui parašėse įrašius per apsiriktą praleistas teksto vietas, arba pačiam Pretorijui pildant rankraštį, jos įjungiamos į ištisinį tekstą ir, kad geriau vizualiai išsiskirtų, pateikiamos figūriniuose skliaustuose. MSB marginalijos, kurios atsirado kaip MSA rankraščio papildymas, pateikiamos archeografiniuose komentaruose.

Prūsijos įdomybių rankraštyje MSA vartotos majuskulos ir išdidinti *a, b, d, g, h, k, l, p, r, v, w* variantai, kurių pasitaiko net po kelis. Publikacijoje daiktavardžiams, kurie pradedami išdidinta raidės forma, pasirenkama didžioji raidė, o būdvardžiams bei veiksmazodžiams – mažoji, išskyrus tuos atvejus, kai būdvardis, parašytas tokia išdidintos raidės forma, sudaro kokio nors termino dalį, pvz., *die Alten Preussen, der Weisse Bornstein, die Hohe Meß* ir panašiai. Tautų ar šalių pavadinimai, kiti vietovardžiai, vandenvardžiai, asmenvardžiai, mėnesių bei švenčių pavadinimai, titulai, kreipiniai, Dievą įvardijantys žodžiai ir sakiniai, net jei jie rankraštyje pradedami mažąja raide, publikacijoje pradedami tik didžiąja raide. Žodžių viduryje tekstui papuošti rankraštyje padidintos raidės publikacijoje perteikiamos mažosiomis.

Publikacijoje išlaikoma nenuosekli sudėtinių žodžių rašyba: *Geschicht-Schreiber; Kunst-stückchen; Ein-see-Fest; Wachoder Baum; Feldstein; Weiber vermischung; Born-stein, Bornstein; Schaubühne, Schau-bühne* ir kt. Jei tarpelis labai mažas ir neįmanoma nustatyti, ar žodis parašytas drauge, ar skyrium, laikomasi šiuolaikinės rašybos. Tai pasakytina ir apie *zu* rašybą infinityvinėse konstrukcijose.

Romėniški skaitmenys perteikiami arabiškais, – tai visų pirma taikoma romėniškais skaitmenimis rankraštyje užrašytiems poskyriams (paragrafams).

Mes nemanome, kad skyrybos ženklai „tėra vien pagalbinė priemonė tekstui suvokti“¹⁹, tačiau tekstui suprasti jie būtini. Vokiškosios skyrybos istorija klostėsi

¹⁹ *Empfehlungen...*, p. 89.

sąlygojama retorinio-intonacinio principo tekstuose, skirtuose skaityti balsu. Vėliau, XIX a. pradžioje ėmus norminti skyrybą, vadovautasi gramatiniu-sintaksiniu principu²⁰. Rengiant senųjų tekstų publikacijas būtina diferencijuoti tekstus pagal jų pobūdį. Grožinės literatūros kūriniai yra kuriami kaip estetikos objektas – juose autoriaus vienokio ar kitokios skyrybos ženklų užrašymas arba neužrašymas būtent ten, o ne kitur, grindžiamas estetinio kūrinio kūrybos principais. Tokių tekstų publikacijose svarbu itin kruopščiai išlaikyti autoriaus sužymėtą punktuaciją, kuri dažnai nukrypsta nuo norminės. Publikuojant dramos kūrinius taip pat dera atkreipti dėmesį į galimus autoriaus nurodymus (taip pat specialią skyrybą), kur daryti intonacines pauzes, ir panašiai. Kadangi *Prūsijos įdomybės* nebuvo kuriamos kaip estetiškas objektas ir nebuvo skirtos skaityti balsu, tai šio teksto publikacijoje laikytasi *Rekomendacijų* 5.8. punkto, leidžiančio skyrybą susisteminti gramatiniu-sintaksiniu požiūriu, jei tai leidžia senosios sintaksinės struktūros.

Archeografiniuose komentaruose (vokiškai jie vadinami *textkritischer Apparat*) aptariami Prūsijos įdomybių rankraščio savitumai: nurodoma į braukymus, trynimus, sugadintas rankraščio dalis, raštininko per neapsižiūrėjimą padarytas rašybos klaidas, marginalijas, rankraštyje klaidingai parašytas žinomų istorinių asmenybių asmenvardžių formas, leksikos ypatumus, kurie gali būti tarmės paliudijimai (nemaža tik Mažojoje Lietuvoje vartotos leksikos dalis užfiksuota keturtomiame žodyne *Clavis Germanico-Lithvana*²¹, pagelbėjusiam ne vienu atveju) bei skirtumus nuo kitų žinomų *Prūsijos įdomybių* rankraščių. Kadangi tikimasi, jog publikacija bus naudinga ne tik Lietuvos skaitytojams, todėl archeografiniams komentarams pasirinkta lotynų kalba. Archeografiniai komentarai užrašomi lotyniškais formulotėmis, kurios pateikiamos santrumpomis, pagal abėcėlę surašytomis bendrajame knygos trumpinimų sąrašė, o greta – atitikmenys lietuvių bei vokiečių kalbomis. Retesni atvejai archeografiniuose komentaruose aiškinami ir lietuviškai, ir vokiškai.

Taigi Mato Pretorijaus *Prūsijos įdomybių, arba Prūsijos regyklos* publikacijos archeografiniai principai iš esmės neprieštarauja Vokietijoje priimtai istorinių šaltinių publikacijų metodikai. Lietuvoje aktyvėjant senųjų rankraščių bei spaudinių leidybai, vis labiau pasigendama bendrųjų publikacijos principų, kurie padėtų susisteminti leidybą, palengvintų šaltinių rengimą spaudai ir naudojimąsi jais. Akivaizdu, kad jau atėjo laikas sutelkti jėgas tokiems bendriesiems principams rengti.

²⁰ Kurt G ä r t n e r, Zur Interpunktion in den Ausgaben mittelhochdeutscher Texte, *Editio. Internationales Jahrbuch für Editionswissenschaft*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1988 / 2, p. 86–89.

²¹ *Clavis Germanico-Lithvana. Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių-lietuvių kalbų žodynas*, spaudai parengė Vincentas Drotvinas, Vilnius, 1995 (t. 1); 1997 (t. 2–4).

Zusammenfassung

VILJA GERULAITIENĖ

GRUNDSÄTZE DER PUBLIKATION DER HANDSCHRIFT *DELICIAE PRUSSICAE*, ODER PREUSSISCHE SCHAUBÜHNE VON MATTHÄUS PRÄTORIUS

Die Publikation des handschriftlichen Werks von Matthäus Prätorius *Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne* ist der erste Versuch in Litauen, einen transkribierten Text größeren Umfangs auf deutsch zu veröffentlichen: es ist geplant, die 18 Bücher des Werkes in einer siebenbändigen Edition herauszugeben. In Litauen werden historische Quellen auf litauisch, ostslavisch, lateinisch und polnisch im Institut für litauische Sprache sowie am Litauischen Institut für Geschichte bearbeitet und erfolgreich ediert. Doch eine übergreifende Methodik für Editionstechnik der historischen Quellen ist in Litauen bis jetzt noch nicht erarbeitet worden. Demzufolge bildeten bei der Herausgabe dieser deutschen Handschrift die in Deutschland akzeptierten und 1981 im Jahrbuch der historischen Forschung publizierten „Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte“ den Ansatzpunkt für die Erarbeitung der Editionstechnik. Im Artikel wird die Entstehungsgeschichte dieser Empfehlungen dargestellt. Das Hauptaugenmerk bei der Zielsetzung der Editionen und Methodik der Edition wird darauf gerichtet, daß der publizierte Text einer historischen Quelle als Grundlage für die Forschungsarbeit der Wissenschaftler unterschiedlicher Bereiche wie Sprachwissenschaft, Ethnographie, Historiographie u. a. dienen soll. Der Text einer historischen Quelle soll in dem Sinne zuverlässig sein, daß er alle Besonderheiten, die für den Autor, seine gelebte Zeit, sein geographisches Umfeld u. ä. kennzeichnend sind, beizubehalten hat. Es werden alle drei vorhandenen Handschriften sowie die bereits publizierten Auszüge von *Deliciae Prussicae* vorgestellt und dabei wird die Wahl der Editionsgrundlage begründet. Im Artikel wird auf die Besprechung der Unterschiede in Sprache und Schreibung zwischen der autorisierten Handschrift (MSA) und der Abschrift vom 18. Jahrhundert (MSB) im Einzelnen eingegangen. Die Besonderheiten der für die Edition von *Deliciae Prussicae* erarbeiteten Methodik werden erörtert. Zum Schluß wird auf die Notwendigkeit hingewiesen, eine allgemeine Methodik auch in Litauen für die Edition historischer Quellen auf verschiedenen Sprachen zu erarbeiten.